

Анотація

Актуальною проблемою сучасної українистики є вивчення аббревіації як продуктивного способу термінологічної деривації. Основні завдання, поставлені в статті, – визначення деяких особливостей розподілу аброморфем у дериватах на позначення знарядь і засобів дії, зумовлених словотвірною будовою цих дериватів і дією продуктивних тенденцій словотворення у межах аналізованого класу слів.

Ключові слова: аббревіація назв знарядь і засобів дії, аброморфема, дистрибуція аброморфем.

Аннотация

Актуальной проблемой современной украинистики является изучение аббревиации как продуктивного способа терминологической деривации. Основными задачами статьи являются определение некоторых особенностей распределения аброморфем в дериватах со значением орудий и средств действия, обусловленных словообразовательной структурой этих дериватов и действием продуктивных тенденций словообразования в пределах анализируемого класса слов.

Ключевые слова: аббревиация названий орудий и средств действий, аброморфемы, дистрибуция аброморфем.

Summary

Studying of abbreviatiry as the productive methods of the terminological derivation is an actual problem of modern Ukrainian linguistics. Primal problems which are delivered in the article reveal the distribution the morphemes of the abbreviation meaning of instruments and of action, the determination of the word-building structure and the productive tendencies of the derivation in this words class.

Keywords: the abbreviation meaning of instruments, the abbreviation of the morphemes, distribution the morphemes of the abbreviation meaning of instruments and of action.

УДК 371:811

Романюк В. М.,

здобувач,

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У сучасному мовознавстві збільшується кількість робіт, спрямованих на дослідження проблем когнітивної лінгвістики, що безпосередньо пов'язано з розглядом мови як соціально зумовленого фактора. Антропологічні виміри дійсності та внутрішній розвиток мовознавчої науки призвели до вивчення лексико-граматичної групи соматичної лексики, яка являє собою цілісну систему, що має постійну кількість об'єктів номінації та конкретний склад лексичних одиниць. Це один із найактуальніших об'єктів вивчення та дослідження в порівняльно-історичних, структурно-порівняльних і лінгвокультурних працях вітчизняних і закордонних лінгвістів [9, 200].

При цьому міжтематичні зв'язки соматизмів, інтенсивність деривації на їхній базі докладно не розглядалися; досі не зібрано й не проаналізовано соматичну лексику всієї української мови [8, 21].

Людина почала усвідомлювати себе серед навколишньої дійсності й визначати себе як особу безпосередньо через органи чуття й частини власного

тіла, що і стало домінуючою причиною постійної уваги до соматичної лексики в різні історичні періоди. Орієнтація в просторі і часі, вираження суб'єктивної оцінки – усе це людина пізнавала поступово, проте завжди за допомогою оточуючих її інструментів відображення дійсності – рук, очей, серця... Людське тіло – один із найдоступніших для спостереження й вивчення об'єкт, і слова на позначення частин тіла людини так само древні, як і сама людська свідомість.

Різноаспектні проблеми дослідження соматичної лексики представлено у працях багатьох дослідників. Уперше в лінгвістичний ужиток термін “соматичний” увів у фіно-угроведенні **Ф. Вакк**, який, розглядаючи фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла, назвав їх “соматичними”. Він зробив висновок про те, що вони є з якнайдавніших пластів фразеології і складають найбільш споживану частину фразеологізмів естонської мови [4, 23].

Прагнення зрозуміти й розв'язати проблеми сутності механізмів внутрішньої сторони номінативних процесів підтримують постійний інтерес мовознавців до соматичної лексики. Отримані результати широко використовуються при розгляді полісемії, вторинної номінації, теорії метафори тощо.

З погляду на кількість номенів та функціональну характеристику лексем на позначення частин тіла, **Е. М. Верещакін** та **В. Г. Костомаров** подають нам різні тлумачення термінів “соматизм”, “соматичний”. Згідно з широким розумінням, соматизми, соматичний [від грецького soma (somatos) – тіло], це засоби позначення явищ, що належать до царини тілесності. У вузькому сенсі, соматизм – це будь-яка вагома ознака, положення або рух особи і всього тіла людини, тобто термін, що охоплює всі форми однієї з невербальних мов – соматичної мови, що включає жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів [5, 127].

На сучасному етапі термін “соматика” використовується різними науковими течіями та охоплює кілька тлумачень. Зокрема в біологічній термінології знаходимо визначення “соматичний” – пов'язаний з тілом, тілесний і протиставляється поняттю “психічний”. У медицині також вказаний термін посилається на тіло, відрізняючи його від розуму, та на частину нервової системи, яка управляє рухом, відчуттями та пропріоцепцією. Це слугує широкому функціонуванню та послугованню соматичною лексикою не лише в лінгвістиці, а й у інших наукових школах, а найбільше – у медицині: соматична нервова система, соматичні захворювання, психосоматика, соматична антропология тощо.

У мовознавстві термін “соматичний” починає активно застосовуватися з другої половини ХХ-го століття в дослідженнях, що відображають у своїй семантиці все те, що належить до галузі тілесності. Найширше досліджувалися соматичні фраземи – двовершинні непередикативні фразеологічні одиниці, ключовим ономазіологічним компонентом яких є соматизми [12, 6].

Погляди на лексико-семантичну організацію соматичної лексики досить неоднозначні. Це спричинено розмаїттям класифікацій органів людського тіла. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти вже пропонували різні класифікації соматизмів, акцентуючи увагу передусім на їхньому походженні та функціональності.

У нашому дослідженні піддано аналізу різновиди класифікацій соматизмів за семантичними ознаками та їхнім прямим функціонуванням.

Залежно від характеру об'єкту номінації, розподіл на шість груп соматизмів запропонував **А. М. Кочеваткін**:

I. Сомонімічна лексика. Сомонімія є найбільшнім розділом соматичної лексики багатьох мов. Вона слугує позначенню частин і областей людського тіла. Уся сукупність сомонімічної лексики, залежно від належності відповідній царині об'єктів, що позначаються, розподіляється у такий спосіб:

1. Назви, що є загальносистемними позначеннями: лексеми, що позначають тіло людини.

2. Назви голови і її частин.

3. Назви шиї і тулуба людини.

4. Назви верхніх кінцівок.

5. Назви нижніх кінцівок.

II. Остеонімічна лексика. Остеонімічна лексика слугує для номінації кісток людського тіла і їхніх з'єднань. Залежно від належності відповідній галузі об'єктів, що позначаються, її можна розподілити так:

1. Назви кісткової системи людського організму загалом.

2. Назви кісток голови.

3. Назви кісток тулуба.

4. Назви кісток верхніх кінцівок.

5. Назви кісток нижніх кінцівок.

III. Спланхнонімічна лексика. Спланхнонімічна лексика слугує найменуванню внутрішніх органів людського організму. Уся сукупність спланхнонімічної лексики, залежно від належності до відповідної галузі об'єктів, що позначаються, розподіляється так:

1. Назви внутрішніх органів у цілому.

2. Назви травних органів.

3. Назви дихальних органів.

4. Назви сечостатевих органів.

IV. Ангіонімічна лексика. Ангіонімічна лексика слугує найменуванню кровоносної системи людського організму. Ця лексико-тематична група складає найнечисельнішу частину в системі соматичної лексики багатьох мов.

V. Сенсонімічна лексика. Сенсонімічна лексика слугує позначенню органів чуття людського організму. Разом з ангіонімічною сенсонімічна лексика складає одну з нечисельних груп у системі мов і, залежно від належності до відповідної денотативної галузі об'єктів, що позначаються, розподіляється у такий спосіб:

1. Назви органів зору.

2. Назви органів слуху.

3. Назви органів нюху і органів смаку.

4. Назви органів дотику.

VI. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму.

1. Назви хвороб і недуг людини.

2. Назви проявів людського організму [9, 200].

Така класифікація слугує ґрунтовною базою для досліджень у цій сфері, проте вона не охоплює всіх семантичних та функціональних характеристик досліджуваної лексико-семантичної групи, особливо культурологічного аспекту.

Відповідно до функціональності, **Кармишков А. О.** виокремив три основні групи соматичної лексики: лексичні соматизми (*голова, рука, нога тощо*), слова на позначення систем органів (*кров, шкіра, кістка...*) та інші соматизми (*ніт, слюза тощо*).

Деякі лінгвісти за семантичними ознаками класифікують десять лексико-семантичних груп соматизмів: характер, фізичний стан, відчуття-стан, відчуття-відношення, якісна характеристика людини, розумова діяльність, портрет, дії і вчинки людини, соціальне становище, ступінь віддаленості від об'єкта.

Різноаспектні проблеми дослідження соматичної лексики представлено у працях А. Вежбицької, Н. Д. Арутюнової, А. В. Дібо. Соматичні терміни **А. Вежбицька** відносить до “конкретної” лексики, яка може бути етимологізована без допомоги енциклопедичних відомостей. Для опису всіх “зовнішніх” частин тіла дослідниця пропонує “топографічне” тлумачення (за винятком органів сенсонімії, які виконують перцептивну функцію). Для опису номінатів внутрішніх органів використовується змішане функціонально-топографічне тлумачення.

Характеризуючи образ людини в загальній картині світу, **Ю. Д. Апресян** пропонує загальну схему “складу” людини: “Кожним видом діяльності, кожним видом стану, кожною реакцією володіє своя система. Вона локалізується в певному органі, який виконує певну дію, приходить в певний стан, формує потрібну реакцію. Іноді один і той же орган обслуговує більше однієї системи, а іноді система обслуговується кількома органами” [1, 352]. У лінгвістичних наукових дослідженнях **Ю. Д. Апресян** і **В. Ю. Апресян** визначають сім систем соматизмів, функціонування яких відбувається за участю якого-небудь органу або органів [13, 328]:

- 1) сприйняття (органи тіла “сприймати”);
- 2) фізіологія (тіло загалом, “відчувати”);
- 3) моторика (частини тіла, “робити”);
- 4) бажання (воля, “хотіти”);
- 5) інтелект (розум, “думати про”);
- 6) емоції (душа, “відчувати”);
- 7) мова (мова, “говорити”).

Дослідники відзначають специфіку взаємодії вказаних систем, яка виявляється в тому, що: а) вони утворюють послідовність систем, що ускладнюється (від сприйняття до мови); б) найскладнішою системою є емоції, оскільки будь-яке душевне переживання активує всі інші системи людини; в) один і той же орган може обслуговувати низку систем.

Н. В. Лугова у праці “Національно-культурні особливості одиниць фразеологізмів сфери психоемоційного стану” включає групу соматизмів до складу лексико-семантичної групи, що описує людину. Водночас із соматизмами

в цю групу вона відносить такі: нервова й серцево-судинна система людини; речовини людського організму; рослинність на тілі людини; розумово-психічне й духовне життя людини; антропоніми [11, 110].

На думку деяких науковців, соматизми належать до концепту Я-фізичне, яке складається з таких компонентів: 1. Організм людини. 2. Фізичне сприйняття. 3. Здоров'я. Самопочуття. 4. Фізичні можливості й стани людини. 5. Зовнішній вигляд людини. 6. Фази людського життя. 7. Потреби, звички. 8. Рухи, положення тіла.

Ядро соматичної лексики включає три розряди номінацій:

- 1) загальні позначення тіла / частин людського тіла й назви, пов'язані із специфікою чоловічого і жіночого тіла;
- 2) позначення внутрішніх органів, які забезпечують життєздатність і життєдіяльність людського організму;
- 3) позначення матерії (субстанції) тіла людини і його органів.

У широко відомій класифікації понять, яку пропонують **Р. Халліє** та **В. фон Вартбург**, лексика представлена у форматі трьох галузей: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Всесвіт і Людина. Соматизми локалізуються у сфері "Людина" під рубрикою "Людина як жива істота" і входять у 10 тематичних груп (організм, вік, здоров'я, гігієна, фази життя тощо).

Вайнтрауб Р. М. запропонував розділити соматизми на 2 основні групи: натуральні, які виникли у зв'язку з людським мисленням, і тому вони є загальними для всіх мов (*рука, нога, голова та ін.*) та конвенціональні, які пов'язані з осмисленням у специфічних умовах розвитку матеріальної і духовної культури: (*душа, совість тощо*) [3, 51].

У багатьох класифікаціях соматизмів і розподілах їх на групи та розряди важливу роль відіграє класифікація органів людського тіла, відповідно до якої класифікуються й лексеми, що їх номінують. Але органи людського тіла можна по-різному класифікувати й поділяти їх на групи за різними ознаками.

Плеяда науковців, спираючись на проведені дослідження та наявну класифікацію назв частин тіла людини в сучасній лінгвістиці, усі найменування поділяє на дві великі макрогрупи: назви зовнішніх частин тіла та назви внутрішніх частин тіла.

Кожна з цих макрогруп поділяється на певні мікрогрупи, у межах яких виокремлено підгрупи.

Групу назв зовнішніх частин тіла формують сім підгруп. Підгрупу назв голови та її частин формують найменування: *голова, макітра (зневажл., лайл.), чуприна, язик, щока та ін.* Другу підгрупу формують назви *шиї та її частин: шия, горло, гортань та ін.* Третю підгрупу утворюють назви тулуба та його частин: *живіт, спина, бік тощо.* Четверту підгрупу становлять назви кінцівок і їхніх частин, які поділяються на назви верхніх та назви нижніх кінцівок: *долоня, кисть, коліно та ін.* До іменників – назв наростів належать: *наріст, горб, бородавка, мозоля (мозоль).* Назви шкірного покриву тіла людини – це *шкіра, шкіра (діал.).*

У межах назв внутрішніх частин тіла виокремлено 9 підгруп, серед яких назви органів кровообігу (*серце, судина та ін.*), назви органів дихальної системи (*бронхи, легені та ін.*), назви органів травного тракту (*стравохід, шлунок та ін.*), органи виділення (*нирки, сечівник та ін.*), назви статевих органів, назви кісток (*стремено, суреля*), назви м'язів, залоз та лексеми, які позначають органи нервової системи людини (*м'яз, нерв та ін.*). Окрему групу становлять назви із загальною семантикою: нутро та ін., які позначають сукупність усіх внутрішніх органів.

Отже, усі соматичні назви належать до 15 підгруп. Групу назв зовнішніх частин тіла формують назви семи підгруп, а групу назв внутрішніх частин тіла – назви дев'яти підгруп, хоча загалом кількісно переважають назви зовнішніх частин тіла. Окрему групу в назвах внутрішніх частин тіла утворюють іменники з узагальнювальною семантикою.

Найчисленнішою підгрупою в назвах зовнішніх частин тіла є назви голови і її частин та іменники – назви тулуба та його частин.

Інші підгрупи є нечисленими. У назвах іменників, які позначають внутрішні органи, найчисельнішими є підгрупи назв кісток, їхніх зрощень, назв органів травного тракту та назв органів кровообігу.

Найпоширенішим є використання соматичної лексики у фразеології. На думку **Н. А. Красавського**, соматичні компоненти фразеологізмів мають символічне значення “індикатора стану”. Мовознавець називає п'ять груп фразеологізмів зі словами-соматизмами, що мають такі символічні значення: 1) голова – “центр контролю за розумними думками”: *золота голова, світла голова*, 2) голова – “індикатор внутрішніх якостей”: *шалена голова, вітряна голова*, 3) серце – “індикатор почуттів-станів”: *гаряче серце, золоте серце, кам'яне серце*; 4) рука – “міра досвідченості, майстерності”: *золоті руки*; 5) мова очей, утроба, горло – “індикатор внутрішніх якостей”: *довгий язик, завидючі очі, ненаситне горло, ненаситна утроба*. Сюди ж він відносить і “душу”, розглянуту як “індикатор духовно-моральних властивостей”: *добра душа, заяча душа, Іродова душа* [10, 40].

Отже, дослідження соматичної лексики спрямоване насамперед на виявлення тематичних груп, які поповнюються за рахунок семантичної і формальної видозміни соматизмів. Проте повної та остаточної класифікації цієї лексико-семантичної групи досі не сформовано, не встановлено також основних функціональних парадигм та частоти й динаміки послуговування нею. Чимало спостережень мають принагідний характер, а використання інформації радше служить ілюстрацією інших теоретичних положень, аніж безпосередньо є предметом дослідження цієї лексико-семантичної групи. Подальше дослідження цього пласту лексики становить інтерес з огляду на прагнення встановити зв'язки між “об'єктом номінації та людиною, яка називає”, можливість “побачити внутрішні форми та причину їхнього походження та виявити деякі закономірності називання” [8, 15]. Системний аналіз соматизмів дозволить визначити належність лексем до центру чи периферії соматичної лексики, що уможливить встановлення реальної продуктивності соматизмів у номінації. А це становить перспективи

подальших наукових пошуків.

Література

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избранные труды : [в 2-х т.]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1995. – Т. 2. – С. 352.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян // Избранные труды : [в 2-х т.]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1995. – Т. 1. – С. 3–69.
3. Вайнтрауб Р. М. О соматических фразеологизмах в русском языке / Р. М. Вайнтрауб // Лексические единицы русского языка и их изучение. – Ташкент, 1980. – С. 51–55.
4. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дисс. ... к. филол. н. : 10.02.02 “Языки народов Российской Федерации” / О. О. Вакк. – Таллин, 1964. – 23 с.
5. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
6. Гак В. Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами) / В. Г. Гак // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 55.
7. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1984. – С. 99–104.
8. Дяченко Н. М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 “Українська мова” / Н. Дяченко. – Ужгород, 2008. – 19 с.
9. Кочеваткин А. Н. Соматическая лексика эрзянского языка : [уч. пособие] / А. Н. Кочеваткин. – Саранск : Красный октябрь, 2001. – 200 с.
10. Красавский Н. А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах : автореф. дисс. ... д. филол. н. : 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Н. А. Красавский. – Волгоград, 2001. – 40 с.
11. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.19 “Теория языка” / Н. Луговая. – Краснодар, 2007. – 179 с.
12. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов) : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.05 “Романські мови” / Н. Я. Стрілець. – К., 2003. – 17 с.
13. Языковая картина мира и системная лексикография / [отв ред. Ю. Д. Апресян]. – М. : Школа “Языки славянских культур”, 2006. – 910 с.

Анотація

У статті здійснено спробу проаналізувати теоретичні засади системного дослідження семантичного значення соматичної лексики, подано визначення терміна “соматизм” та “соматичний”, наведено основні класифікації соматичної лексики в залежності від характеру номінації, семантики, функціонування, матеріальної та духовної приналежності, зовнішніх та внутрішніх показників.

Ключові слова: соматизм, соматичний, соматична лексика, частини тіла людини, семантика.

Аннотация

В статье предпринята попытка проанализировать теоретические основы системного исследования семантического значения соматической лексики, представлено определение термина “соматизм” и “соматический”, приведены основные классификации соматической лексики в зависимости от характера номинации, семантики, функционирования, материальной и

духовной принадлежности, внешних и внутренних показателей.

Ключевые слова: соматизм, соматический, соматическая лексика, части тела человека, семантика.

Summary

In this article we analyzed the theoretical foundations of systems research semantic significance of somatic vocabulary, we gave the definition of the terms “somatism” and “somatic”, we presented the basic classification of somatic vocabulary depending on the nature of the category, semantics, function, material and spiritual identity, internal and external indicators

Keywords: somatism, somatic, somatic vocabulary, parts of the body, semantics.

УДК 811.163.1'373

Тончева Хр. М.,
доктор по филология,
Пловдивски университет
“Паисий Хилендарски”
(България)

ЗА ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНАТА ДУБЛЕТНОСТ В ПРЕПИСИТЕ НА БОГОЯВЛЕНСКИЯ ЧИН

Синайският евхологий (требник, молитвеник, Euchologium Sinaiticum) е глаголически паметник от X век. По-голямата му част днес се съхранява в Синайския манастир “Св. Екатерина”. Досега паметникът има две издания [12], [14]. Подготвя се и трето издание на целия ръкопис с паралелни гръцки текстове.

През 1975 г. се откриват нови 28 листа от паметника, които сега се съхраняват в манастира под сигнатура MS 1/N [16]. Заедно с всичките си части днес ръкописът обхваща 133 л., съдържа Молитви за всяка потреба (за жътва, за сеитба, за гроздобер, над болни и недъгави и мн. др.), различни чинопоследования (чинове), както и “Заповеди на светите отци” (списък от наказания). В него е запазен най-ранният препис на *Чин на Свето Богоявление*. Началото на Чина е запазено именно в тези новооткрити листове, което създава възможност да се реконструира цялостният текст, който е от първостепенна важност в православната литургична традиция. В навечерието и на самия празник Богоявление или Кръщение Господне (6 януари н.с.) се извършва Велик или Богоявленски водосвет. Текстове в Богоявленския чин съпровождат и илюстрират тази древна ритуална практика.

Цялостното проучване на този ранен и важен паметник е изключително актуална задача в палеославистиката. Актуалността на разработваната тема и изборът на методология се определят от факта, че през последните десетилетия се очертават различни модерни направления в палеославистиката като археография и каталогизация на писмените паметници, появяват се международни проекти за дигитализация на европейското културно-историческо наследство, в което славянските ръкописи заемат внушително място [17].

Съвременният облик на евхологичните текстове е регистриран в литургичните справочници и книги, по които се извършва и днес богослужението.